

УДК 373.21

DOI: 10.31499/2307-4906.3.2020.219118

ФОРМУВАННЯ ЕЛЕМЕНТАРНИХ АСТРОНОМІЧНИХ УЯВЛЕНЬ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ

Тітаренко Світлана, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної педагогіки і психології, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка.
ORCID: 0000-0001-5544-3376
E-mail: titarenko17.01@gmail.com

У статті обґрунтовано актуальність проблеми формування елементарних астрономічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку. Здійснено аналіз психолого-педагогічних досліджень з проблеми формування елементарних астрономічних уявлень у старших дошкільників. Обґрунтовано вплив художньої літератури та усної народної творчості на формування елементарних астрономічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку. Визначено рівень сформованості елементарних астрономічних уявлень у старших дошкільників. Запропоновано систему роботи з формування елементарних астрономічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку засобами художньої літератури та усної народної творчості та перевірено її ефективність.

Ключові слова: космос, навколишній світ, астрономічні знання, елементарні астрономічні уявлення, старші дошкільники, художня література, усна народна творчість, система роботи.

FORMATION OF ELEMENTARY ASTRONOMIC PERCEPTIONS IN OLDER PRESCHOOL CHILDREN BY MEANS OF LITERATURE AND FOLK ART

Titarenko Svitlana, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor of Preschool Pedagogy and Psychology Department, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University.
ORCID: 0000-0001-5544-3376
E-mail: titarenko17.01@gmail.com

The article substantiates the relevance of the problem of formation of senior preschool children's elementary astronomical representations. The analysis of psychological and pedagogical researches on the problem of formation of senior preschool children's elementary astronomical ideas has been carried out. The influence of literature and oral folk art on the formation of senior preschool children's elementary astronomical ideas has been substantiated. The level of formation of senior preschool children's elementary astronomical ideas has been determined. A system of work on the formation of senior preschool children's elementary astronomical representations by means of fiction and oral folk art has been proposed and its effectiveness has been checked.

The purpose of the research is theoretical substantiation and experimental study of the literature and folk art influence on the formation of senior preschool children's elementary astronomical ideas. To solve this goal, the following research methods were used: analysis to determine the status and isolation of problems of astronomical education in the institution of preschool education; observing the educational process of astronomy in the institution of preschool education in order to identify its

shortcomings and identify prospects for improvement; questionnaires, surveys to reveal the level of preschool children's knowledge in astronomy; current and final control to determine the level of formation of elementary astronomical representations. It is determined that the positive prerequisite for the formation of astronomical ideas in senior preschoolers is the usage of fiction in its different variations.

Keywords: space, the world around us, astronomical knowledge, elementary astronomical ideas, senior preschoolers, fiction, oral folk art, system of work.

У розвитку особистості світосприйняття займає одне з провідних місць. Під час формування основ світогляду в дитини дошкільного віку роль астрономії як науки важко переоцінити. У процесі оволодіння початковими астрономічними знаннями у свідомості дитини створюється картина світу. Світ розкривається як безкрайній Космос. Через закладений природою у людині інтерес до зоряного неба, до Всесвіту, астрономії у дітей виникає прагнення до природничих знань на подальшому ступені освіти.

Проблема ознайомлення дітей дошкільного віку з астрономічними уявленнями, зокрема зорями і сузір'ями, певною мірою представлена у науково-методичній літературі. Так, загальні основи формування у дошкільників елементарних природничих уявлень містять праці А. Богуш, Н. Гавриш [1], Н. Лисенко, З. Плохій. Ідея формування в дитини картини світу в процесі ознайомлення з природою космосу презентована працями О. Зенцової [2]. Глибокий аналіз означеної проблеми та розробка її методичних аспектів представлений у роботах К. Крутій [4], О. Каплуновської [3], Є. Левітана [5], В. Старченко [7] та ін. Проблема художнього пізнання дошкільниками природного довкілля розроблена Г. Тарасенко [9].

Метою статті є теоретичне обґрунтування та експериментальне дослідження впливу художньої літератури та народної творчості на формування елементарних астрономічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку.

На цінності астрономії та астрономічних уявлень наголошували багато відомих учених, філософів. Вітчизняний науковець К. Ушинський радив педагогам ознайомлювати дітей з планетами, зорями, глобусом [6]. У виховній і педагогічній діяльності О. Сухомлинського значна увага приділяється пізнанню навколишнього світу [8]. Він навчав дітей уважно спостерігати за природою та встановлювати її залежність від небесних світил. У «Школі радості» діти самостійно склали казки про зоряну ніч, світанок, веселку, Сонце, Землю, Місяць.

Актуальність проблеми формування у старших дошкільників астрономічних знань, недослідженість специфіки використання художньої літератури як засобу формування елементарних астрономічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку спонукали нас досліджувати означену проблему.

Завдяки здійсненому аналізу психолого-педагогічної літератури для виявлення рівня астрономічних уявлень старших дошкільників нами були розроблені наступні критерії: мотиваційний (особистісний), когнітивний, діяльнісно-творчий. Мотиваційний (особистісний) – ступінь інтересу дитини до засвоєння нових знань про космос і астрономію загалом та ставлення до неї. Це насамперед бажання дізнаватися нове, наявність високої концентрації на заняттях, іграх, розповідях астрономічного характеру. Когнітивний - ступінь теоретичних знань дітей про космос, наявність вихідних сформованих знань з астрономії. Запам'ятовування космічних термінів, понять. Діяльнісно-творчий – ступінь зацікавленості темою космосу в повсякденному

житті: використання словника, ігри, художня творча діяльність на тему «Космос».

У результаті проведеної роботи та аналізу даних отримано результати щодо загального рівня розвитку астрономічних уявлень у старших дошкільників, відповідно: високий рівень виявлено у 17 % дітей (ЕГ) та 14 % (КГ); середній – 54 % дітей (ЕГ) та 51 % (КГ); низький – 29 % дітей (ЕГ) та 35 % (КГ).

Під час дослідно-експериментальної роботи реалізовувалася розроблена нами система роботи з формування астрономічних уявлень дітей старшого дошкільного віку в процесі використання художньої літератури. Вона включала три взаємопов'язані етапи: теоретичний, діяльнісний, творчий. На кожному етапі спочатку застосовувалися засоби художньої літератури: вірші, легенди, загадки, казки.

I етап – теоретичний – передбачав роботу в трьох напрямках: з дітьми, вихователями та батьками. Робота з дітьми передбачала розвиток астрономічних уявлень шляхом використання засобів художньої літератури. Метою теоретичного етапу було налаштувати дитини на активну роботу, ознайомити з базовими поняттями. Спочатку було проведено бесіду «Що ти знаєш про космос?», після було використано ігри на активізацію уваги: «Сонечко і дощик», «Спіймай комету»; на активізацію уяви: «Збираємося в політ», «Планета твоєї мрії», «Уяви і назви»; творчі ігри: «Побудуй ракету», «Намалюй улюблену планету», «Зліпи прибульця». Для закріплення знань старших дошкільників було запропоновано дидактичні ігри з космічною тематикою «Назви планету», «Що є в космосі?» «Космічні слова», «Склади ракету» та ін.

II етап – діяльнісний – передбачав використання засобів художньої літератури та народної творчості у навчальній та позанавчальній діяльності дітей. Було використано широкий пласт художньої літератури, як-от: казки, легенди, оповідання, загадки, вірші. Для кожної дитини ми намагалися добирати той вид, який їй більш зрозумілий.

III етап – творчий – передбачав використання засобів художньої літератури для практичних дій старших дошкільників. Його метою було заохочувати дітей використовувати космічну тему в практичних видах діяльності: малювання, ліплення, аплікація, конструювання, рухливі та дидактичні ігри, а також ігри за власним бажанням. Таким чином, за допомогою казок і розповідей про космос у дітей формували інтерес не тільки до слухання, але й до відтворення почутого.

Спочатку використовувалися казки та легенди: «Як комета космосом подорожувала», «Земля і Місяць», «Бережімо Землю», «Казка про планети: як котик Бредлі вирішив мандрувати», «Казка про планети: як Бредлі Купер вирішив втекти» та інші. Також були використані загадки і вірші: «Місяць», «Сонячна система», «Космічна мандрівка», «Сонячна родина», «Наш Мандрівник» та ін.

У процесі формувального етапу експериментального дослідження використовувалися такі види художньої літератури: оповідання, легенди, казки, вірші, загадки, пісні. Також була використана творча діяльність: аплікація, ліплення, конструювання, малювання. Проводилися такі види дидактичних ігор: настільно-друковані; словесні ігри, ігри з предметами. Нами обрано дидактичні ігри, тому що вони створюють дієву ігрову мотивацію, дозволяють їм усвідомлювати, запам'ятовувати та відтворювати отриману інформацію. Підібрані засоби художньої літератури були орієнтовані на збагачення уявлень дітей про космос, астрономію, космічні поняття. Вони ознайомлювали дітей з поняттями в доступній для них формі, також розширювали їх знання не тільки про Космос, але й про Землю: її особливості, положення серед

інших планет.

Дітям пропонували спостереження за природою, встановлення її залежності від стану неба (світле, блакитне, хмарне, безхмарне); визначення характерних особливостей неба у різні пори року та у різні години доби (осіннє, зимове, весняне, літнє, вечірнє, ранкове).

Зрозумілим і цікавим було спостереження за Сонцем (тепле, яскраве, сліпить очі, знаходиться високо, низько над Землею). Підкреслювали його роль у житті людини (дає світло, тепло, під його дією ростуть рослини, квітнуть квіти, співають пташки):

- загадки, прислів'я, приказки: «Сонце світить, та не гріє»; «Куди рідко заглядає Сонце, туди часто навідується лікар»;
- читання художньої літератури, усної народної творчості, заучування віршів, потішок, закличок, проведення рухливих ігор: «День і ніч», «Сонечко і дощик», «Пташки літають», «Злови промінчик»;
- розгляд картин, ілюстрацій, читання дитячих книг;
- самостійна художня діяльність: спонукали дітей до замальовок, готових малюнків Сонця, неба.

Щоб продемонструвати зміну пір року залежно від розташування Землі та Сонці проводили дослід з лампою і глобусом як моделями Землі і Сонці. Спостереження за зоряним небом формувало пізнавальний інтерес та приносило естетичну насолоду. Необхідно наголосити, що краса зоряного неба доступна всім. У найдалших куточках нашої Землі існує безмежний небесний простір з яскравими зорями на нічному небі.

Ознайомлення з окремими групами зір – сузір'ями – починали з найпоширеніших сузір'їв – Великої і Малої Ведмедиць. Дітям розповідали про походження назв сузір'їв, пропонували розглянути їх на ілюстраціях. Для закріплення матеріалу використовували викладання зірочок. Дошкільників поступово підводили до розуміння єдності Землі та Космосу, щоб сприяти єдиному сприйманню навколишнього світу. Діти старшого дошкільного віку мають засвоїти цілісне поняття про Сонячну систему та розміщення у ній планет у відповідному порядку. З цією метою дітям пропонували послідовно і самостійно розкладати планети-заготовки навколо Сонця, робити замальовки, самостійно знаходити помилки. Для цього виготовляли демонстраційний роздатковий матеріал для викладання планет на мольберті або ж малювали їх на дошці. Дітям пропонувалося знайти місце кожної планети. На основі безпосередніх спостережень та ілюстративного матеріалу показували дітям різні фази Місяця, з'ясували походження понять «місяць», «рік».

З метою розвитку пізнавального інтересу та спостережливості дітям пропонували календар спостережень за Місяцем, у якому вимірювали зміни його форми та величини. Це допомагало їм сприймати усвідомлені знання про молодий та повний місяць (фази), встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між формою Місяця та положенням його на небі.

Старших дошкільників знайомили з картою зоряного неба, легендами та походженням назв окремих груп зір, дослідженнями Місяця та планет Сонячної системи. Дітей знайомили із «космічним домом» космонавтів, їхнім одягом, харчуванням та перебуванням у невагомості, розповідали про «зоряне містечко», де проживають космонавти та їхні сім'ї, де здійснюється їх підготовка до польотів.

У процесі життєдіяльності розширювався словник старших дошкільників.

Космос, невагомість, скафандр тощо. Також у процесі формування елементарних астрономічних уявлень у старших дошкільників використовували досвід М. Монтессорі, зокрема:

- парні картки із малюнками, де діти підбирали потрібні картки з підписами зображених предметів. Кількість парних карток може бути різною (5–6 пар);
- карта зоряного неба з підписами сузір'їв та набір карток з відповідною назвою (діти розглядали зображення і підбирали картку з відповідним написом);
- викладання різних сузір'їв на тканині, папері за допомогою зір-заготовок.

Дітям старшого дошкільного віку пропонувалося самостійно вирізати зірочки з паперу, складеного у кілька разів. Ознайомлення з планетами Сонячної системи починали з найближчих «родичів» Землі – Венери та Марса.

Дітям давали енциклопедичні знання про планети та у доступній формі показували своєрідність і неповторність планет. Маючи елементарний запас знань за змістовою лінією «Природа космосу», діти можуть складати творчі розповіді, казки, оповідання на різні теми, наприклад: «Пригоди сонячного промінчика», «Космічні мандрі», «Заблукали на Місяці» та ін.

Під час свят і розваг використовували народні традиції із закликання сонця чи дощу, прикмети та повір'я українського народу. Доцільним було поєднання інформаційного матеріалу з пошуково-дослідницькою діяльністю. Разом зі спеціальними знаннями, бесідами, читанням і розповідями досить широко застосовували настільно-друковані ігри з космічною тематикою, ребуси, кросворди, логічні та винахідницькі задачі. Давали знання про Меркурій, Юпітер, Сатурн та інші планети послідовно, закріплюючи кожен етап наукової інформації. Крім цього, дітям пропонувалися такі домашні завдання: звернути увагу на захід і схід Сонця, спостерігати за формою Місяця, кольором неба.

Художні твори у своєму змісті відображають природні об'єкти та явища в конкретних проявах, допомагають дитині в їх пізнанні. За допомогою художніх оповідань дитина могла уявити різні астрономічні об'єкти, які неозброєним оком побачити неможливо, і в такий спосіб збагатити свої уявлення про них. Джерелом мистецтва слова є реальна дійсність: природне, предметне і соціальне довкілля, взаємовідносини людей, їхня поведінка у соціумі, у предметному і природному довкіллі.

Мистецтво слова захоплює дітей, збуджує у них відповідні почуття, переживання, виховує певне ставлення до довкілля. Художня література впливала на розумовий розвиток дітей, розвивала уявлення, пам'ять, мислення, спонукала до узагальнень і висновків, порівнянь, аналізу та синтезу.

Зі змісту творів пізнавального характеру діти одержували нові знання, дізнавалися про те, чого раніше не знали: про планети Сонячної системи, про Сонце як джерело світла і тепла, про зорі та інші небесні тіла. Завдяки художній літературі дітям ставало зрозумілим те, що їм найважче усвідомити: розміри космічних об'єктів, відстані між ними, взаємозв'язки і взаємозалежності об'єктів між собою, причинність астрономічних явищ.

У роботі з дошкільниками використовували твори різних жанрів: оповідання пізнавальної і морально-етичної спрямованості; байки, легенди, вірші, твори класиків

(вітчизняних і зарубіжних) і сучасних письменників. Особливе місце у формуванні елементарних уявлень про зорі та сузір'я надавали усній народній творчості. Зокрема, у народних казках, легендах, приказках, прислів'ях, загадках відображені світоглядні уявлення українців щодо певних астрономічних об'єктів. Належне місце у процесі ознайомлення дошкільників із зорями і сузір'ями відводили науково-популярній та навчальній літературі.

Перевірка ефективності впровадження системи роботи з формування астрономічних уявлень у старших дошкільників вимагала здійснення контрольної діагностики. Для цього було проведено повторний зріз з метою виявлення досягнень рівня розвитку астрономічних уявлень за критеріями, визначеними під час констатувального етапу експерименту. Після повторного проведення діагностики було з'ясовано, що у дітей значно поліпшилися показники, діти стали частіше використовувати тему космосу в свої діяльності, як ігровій, так і творчій; їх інтерес до цієї теми значно виріс, про що свідчать не тільки вихователі, але й батьки; також збільшився обсяг знань та використання дітьми «космічних» термінів.

Більшість дітей, які на констатувальному етапі мали низький рівень, під час контрольної показали значно кращі результати та перемістилися на середній рівень. Порівняльний аналіз результатів констатувального та контрольної етапів проведеного дослідження свідчить, що динаміка показників астрономічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку після використаної системи роботи позитивна.

Отже, проаналізувавши психологічні та педагогічні аспекти дослідженої проблеми, було визначено, що позитивною передумовою для формування астрономічних уявлень у старших дошкільників є використання художньої літератури в різних її варіаціях. Оскільки саме художня література має змогу викликати в уяві та свідомості дітей яскраві образи, пов'язані з почутим, та надовго відкластися у їх пам'яті. Вона забезпечує формування цілісного уявлення про навколишній світ і характеризується наявною пізнавальною орієнтацією дитини, інтересом, самостійністю та творчістю дитини дошкільного віку. З метою підвищення рівня розвитку астрономічних уявлень у старших дошкільників, було розроблено і випробувано систему роботи з активним використанням різних видів художньої літератури. Зміст запропонованої нами системи передбачав організацію роботи з дітьми у процесі навчальної, ігрової та позанавчальної діяльності і реалізовувався послідовно на трьох взаємопов'язаних етапах: теоретичному, діяльнісному, творчому. Проаналізувавши одержані після контрольної зрізу результати, нами було встановлено, що показники критеріїв, які визначали загальний рівень сформованості астрономічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку в експериментальних групах, зазнали більших змін у порівнянні з показниками контрольної групи.

Перспективи подальших досліджень з цього напрямку полягають у професійній підготовці майбутніх вихователів до формування елементарних астрономічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богуш А., Гавриш Н. Методика ознайомлення дітей з дошкільним навчальним закладом: підручник. Київ: Слово, 2008. 408 с.
2. Зенцова О. Формування картини світу у дітей старшого дошкільного віку в процесі ознайомлення з природою. *Актуальні проблеми психолого-педагогічного та соціального супроводу дитини на ранніх*

- етапах соціалізації. Слов'янськ, 2010. С. 129–135.
3. Каплуновська О. М. Дошкочлятам про Космос: програма та методичні рекомендації. Запоріжжя: ЛПІС ЛТД, 2000. 132 с.
  4. Крутий К. Л., Каплуновська О. М. Природа Космосу: програма та методичні рекомендації. Запоріжжя: ЛПІС ЛТД, 1999. 44 с.
  5. Левитан Е. П. Вселенная дошкольника. *Дети, техника, творчество*. 2005. № 5. С. 16–19.
  6. Педагогічні ідеї К. Д. Ушинського / редкол.: В. І. Войтко та ін. Київ: Вища шк., 1974. 338 с.
  7. Старченко В. А. Дошкільнятам про зоряне небо: навч. посібник. Київ: Наш час, 2007. 95 с.
  8. Сухомлинський В. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості. *Вибр. твори: в 5-ти т. Т. 1*. Київ: Рад. школа, 1976. С. 53–205.
  9. Тарасенко Г. С. Дивосвіт: технологія естетико-екологічного виховання. Київ: Рута, 2000. 208 с.

REFERENCES

1. Bohush A., Havrysh N. (2008). *Metodyka oznaiomlennia ditei z doshkilliam u doshkillnomu navchalnomu zakladi*. Kyiv: Slovo [in Ukrainian].
2. Zentsova O. (2010). Formation of the world picture in older preschool age children in the process of acquaintance with the nature. *Actual problems of psychological, pedagogical and social support of the child in the early stages of socialization: collection of scientific works*. Slov'yansk, 129–135 [in Ukrainian].
3. Kaplunovska O. M. (2000). *Doshkolyatam pro Kosmos: prohrama ta metodychni rekomendatsii*. Zaporizhzhia: LIPS LTD [in Ukrainian].
4. Krutii K. L., Kaplunovska O. M. (1999). *Pryroda Kosmosu: prohrama ta metodychni rekomendatsii*. Zaporizhzhia: LIPS LTD [in Ukrainian].
5. Levitan E. P. (2005). Preschooler's universe. *Children, technology, creativity*, 5, 16–19 [in Russian].
6. Pedahohichni idei K. D. Ushynskoho. (1974). V. I. Voitko et al. (Eds). Kyiv: Vyshcha shk. [in Ukrainian].
7. Starchenko V. A. (2007). *Doshkilniatam pro zoriane nebo*. Kyiv: Nash chas [in Ukrainian].
8. Sukhomlynskyi V. (1976). *Problemy vykhovannia vsebichno rozvynenoi osobystosti. Vybr. tvory (Vols. 1–5); Vol. 1*. Kyiv: Rad. shkola, 53–205 [in Ukrainian].
9. Tarasenko H. S. (2000). *Dyvosvit: tekhnolohiia estetyko-ekolohichnoho vykhovannia*. Kyiv: Ruta [in Ukrainian].